

Maria. Historia politica de las dos Españas. – Madrid, 1976; Vilar S., Cierva R. de la. Pro y contra Franco. – Barcelona, 1985; Payne Stanley G. El regimen de Franco. 1936 –1975. – Madrid, 1987; Preston Paul and Ann L. Mackenzie. The Republic Besieged Civil War in Spain 1936 – 1939. – Edinburgh, 1996; Bennassar Bartolome. Franco. – Madrid, 1996; Престон Пол. Франко. – М., 1999; 7. Мещеряков М.Т. Коммунистическая партия Испании и Коминтерн // Новая и новейшая история, 1991, №5; Його ж. СССР и гражданская война в Испании // Отечественная история, 1993, №3; Його ж. Судьба интербригад в Испании. По новым документам // Новая и новейшая история, 1993, №5; Пожарская С.П. Гражданская война в Испании в контексте международных отношений в канун второй мировой войны // Европа между миром и войной. 1918 – 1939. – М., 1992; Новиков М.В. СССР, Коминтерн и гражданская война в Испании 1936-1939 гг. – Ярославль, 1995; Рыбалкин Юрий. Операция «X». Советская военная помощь республиканской Испании 1936-1939. – М., 2000; Медведенко А. Интербригады в Испании. Новый взгляд // Эхо планеты. – 1999. - №13; 8. Мещеряков М.Т. Судьба интербригад в Испании. По новым документам // Новая и новейшая история. – 1993, - №5. - С.18-41; 9. Новиков М.В. СССР, Коминтерн и гражданская война в Испании 1936-1939 гг. - С.106-107; 10. Мещеряков М.Т. Интернациональные бригады в Испании // Новая и новейшая история, 1979, №4. - С.39; Сория Жорж. Война и революция в Испании. 1936-1939. В двух томах, Т.2, С.143-144; Garcia Escudero Jose Maria. Historia politica de las dos Españas, t.4, P.1640; 11. Норман Дейвис. Европа. История. – К., 2000. - С.1013; Garcia Escudero Jose Maria. Historia politica de las dos Españas, t.4, P.1640; 12. Мещеряков М.Т. Судьба интербригад в Испании. По новым документам. - С.18; Медведенко А. Интербригады в Испании. Новый взгляд. - С.32; 13. Гарсия Хосе. Испания XX века. - С.228; Энрике Листер. Наша война (Из истории национально-революционной войны испанского народа 1936-1939 гг.), - С.295; Мещеряков М.Т. Испанская республика и Коминтерн (Национально-революционная война испанского народа и политика Коммунистического Интернационала 1936-1939 гг.). - С.62; Косичев Л.А. «Далекое эхо гражданской войны» // Латинская Америка, 1996, №9; 14. Сория Жорж. Война и революция в Испании 1936-1939, Т.2. - С.150; Garcia Escudero Jose Maria. Historia politica de las dos Españas, t.4, p.1641-1642; 15. Мещеряков М.Т. Испания в огне. - С.51; Испания. 1918-1972 гг. Исторический очерк. - С.220; 16. Сория Жорж. Война и революция в Испании. 1936-1939, Т.2. - С.151-154; 17. Прицкер Д.П. Подвиг Испанской республики 1936-1939 гг. - С.169; Мещеряков М.Т. Интернациональные бригады в Испании. - С. 46; Сория Жорж. Война и революция в Испании 1936-1939, т.2. - С.141-142, 155, 158; Garcia Escudero Jose Maria. Historia politica de las dos Españas, t.4, P.1644; 18. Garcia Escudero Jose Maria. Historia politica de las dos Españas, t.4, P.1645.

І.П. Мельничук

ЗВІТИ ВІДДІЛІВ ДПУ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КРАЮ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

З другої половини 90-х років ХХ ст. державні архіви України поповнились великою кількістю розсекречених документів колишнього КДБ УРСР, які стосуються 20-30-х рр. ХХ ст. У фондах Державного архіву Вінницької області сьогодні розміщено сотні таких справ, в яких дослідники зможуть віднайти щотижневі та річні огляди, інформаційні звіти, доповіді, зведення органів ДПУ про політичне та економічне становище округів. Знаходяться ці матеріали, в основному, у фондах Подільського губернського комітету КП(б)У (Ф.1. –Оп. 1. - справи загального відділу за 1920-25 рр.), Вінницького окружного комітету КП(б)У (далі окружком КП(б)У – Ф. П. 29. –Оп. 1), Гайсинського окружкому КП(б)У (Ф. П. 30. – Оп. 1), Могилів-Подільського окружкому КП(б)У (Ф. П .31. –Оп. 1), Тульчинського окружкому КП(б)У (Ф. П. 33. –Оп. 1), а також у справах загального відділу за 1923-30 та 1935-37 роки¹.

Ця група архівних документів насичена значною кількістю фактичних та статистичних відомостей і представляє інтерес для краєзнавців. Проте, перш ніж перейти до характеристики окремих документів та їх значення для вивчення соціальних, економічних, політичних і культурних процесів на Поділлі означеного періоду, зупинимось на короткій характеристиці механізму їх формування. Звісно, всі ці матеріали йшли під грифом “цілком таємно”, доступ до них був обмежений і то тільки для суворо визначеного кола осіб. Приміром, щотижневі огляди окружних ДПУ направлялись, як правило, до трьох інстанцій: до губернського відділу ДПУ, секретареві окружного партійного комітету й голові окружного виконавчого комітету. Губернський відділ ДПУ подавав щотижневі так звані державні інформаційні зведення в 20-ти примірниках до 19-ти інстанцій, серед яких обов’язково були начальник слідчого відділу ДПУ України, секретар губкому КП(б)У, голова губвиконкому, всі начальники окружних (пізніше районних) відділів ДПУ губернії (пізніше області), член держінформтрійки та інші перші високі посадовці партійних і державних органів влади².

Щотижневі огляди окружних відділів ДПУ мали таку структуру звітності: на першому

місці подавалась інформація про політичний та економічний стан робітників та промисловості краю. Далі йшлося про політичні настрої радянських службовців та хід радянського будівництва, політичне становище на селі, роботу профспілок, кооперацію та вільний ринок, “політстан” у військових частинах Червоної Армії, антирадянські виступи, які в основному трактувались як бандитизм³.

За аналогічною схемою складались щотижневі огляди і губернського відділу ДПУ⁴. Набагато більшими за обсягом і складнішими за змістом виглядають річні звіти ДПУ, які умовно можна поділити на розділи, кожен з яких мав свої параграфи. Наприклад, “Політико-економічний огляд Могилів-Подільського окружного відділення ДПУ за 1924 рік” складався з чотирьох розділів. У першому подавалась характеристика економічного стану округу взагалі, а потім йшла інформація щодо землеустрою, посівних площ, урожайності, сплати сільськогосподарського податку, розвитку окремих галузей (виноградарства, тютюнового виробництва і т. ін.), колективізації, роботи комітетів незаможних селян та ін. У другому, як правило, оцінювалася політична обстановка на селі, яка включала в себе такі параметри: загальна картина політстану, політико-просвітницька робота, радянський апарат (діяльність Рад та їх виконкомів), робота міліції, становище нацменшин (російського, єврейського, польського населення округу), антирадянські групи тощо. Третій розділ висвітлював кооперативний рух, зокрема такі його складові як сільська споживча та виробнича кооперація, кредитування, стан фінансів, бюджету та ін. У заключному, четвертому розділі звіту, завжди виділялась інформація про стан цукрових заводів та проблеми, пов’язані з їх роботою: зарплатня робітників, перерозподіл землі на користь галузі, постачання сировини, конфлікти з адміністрацією, селом та ін.⁵.

Для більш повної ілюстрації та підтвердження вище сказаного, наведемо конкретні приклади змісту деяких документів. На початку огляду Подільського губернського відділу ДПУ про політичний та економічний стан краю від 1 липня 1924 р. виділялись найважливіші, на думку “депеушників” (так в народі називали тоді працівників ДПУ), події, що відбулись за тиждень в губернії. Серед них, по-перше, святкування “Павла і Петра” в Браїлові Вінницької округи, на якому були присутні 22 ксьондзи та біля 2,5 тисяч віруючих. Звичайно, мова йшла про “антирадянський характер” цих подій. По-друге, про конфлікт, який виник при перерозподілі землі між селянами села Пояровка та Ново-Гребельським цукровим заводом того ж округу. По-третє, про незадоволення селян початком збору продподатку на селі та ін.

Далі, згідно наведених нами вище схем, йшов виклад фактичного матеріалу, що характеризує зміст звіту губернського ДПУ. Відзначалось, наприклад, що заворушення та страйки поденних робітників на цукрових заводах Могилів-Подільського округу були викликані надзвичайно низьким рівнем заробітної плати: 30 коп. за одинацятигодинний робочий день⁶. Для порівняння скажемо, що за ці гроші на базарі робітник міг тоді купити менше двадцяти сірників (десяток коштував 17 коп), а щоб придбати пару чобіт при такій платні, йому потрібно було працювати 33 дні, бо за них просили 10 карбованців⁷. У звіті також зазначалося, що службовці радянських органів влади були занепокоєні чисткою, яку проводило ДПУ у 1924 р., виключаючи з них так званих “неблагонадійних” – антирадянські елементи, яких уособлювали колишні царські службовці, військові, власники майна та ін.⁸

При характеристиці політичного становища на селі у цьому та майже всіх інших оглядах 20-х років підкреслювалось, що селянство масово незадоволене продподатком, не вірить, що він буде стабільним (його розмір міг змінюватись декілька разів на рік). Негативна реакція в українському селі спостерігалася й тоді, коли держава ввела податок на свійську худобу. Скаржились селяни і на безземелля та передачу землі до цукрових заводів. Викликала хвилювання скрізь і посуха весною 1924 р., що призвела до голодних 1924-26 рр. на Поділлі та на півдні України⁹. У багатьох звітах ДПУ значна увага приділялась також активізації духовенства та церкви на селі. Остання, безумовно, не хотіла втрачати там свої позиції та віддавати їх новій владі¹⁰.

Червоною ниткою через усі звіти проходить інформація про так звані “антирадянські угруповання” та бандитизм. До них відносили, в першу чергу, сіоністські організації, церковний рух, навіть небажання церкви звільнити свої приміщення для культурно-масової роботи

зараховувалось до розряду “антирадянських”¹¹.

Яскравим прикладом напруженої політичної обстановки як у місті, так і на селі в період НЕПу може бути порівняльна таблиця Тульчинського окружного відділу ДПУ про кількість антирадянських виступів в окрузі за період з лютого 1926 по березень 1927 рр. У цьому документі спостерігається їх чітка класифікація: від прямих виступів селян під час перевиборів Рад, у зв’язку з голодом 1924-26 рр., та проти нового землеустрою, і до вирубки лісу, незадоволення селян репресивними заходами Радянської влади і т.п. Симптоматично, що з року в рік зберігалася тенденція до збільшення числа цих виступів. Якщо у 1926 р. в Тульчинському окрузі ДПУ зафіксувало їх 61, то у 1927 р. таких випадків вже було 142¹².

Досить цікавими, на наш погляд, є документи про перевибори Рад у 1924 р. Вони дають яскраву картину реального стану органів радянської влади на місцях. Дослідники ще повинні сказати своє слово про ці події: чи це була необхідність, чи політична кампанія, яка супроводжувалась чисткою Рад від “неугодних” влади елементів? До речі, чистку цю проводили, як ми уже знаємо, органи ДПУ.¹³

Аналізуючи структуру звітів, інформаційних повідомлень, оглядів ДПУ 20-х рр., слід підкреслити, що всі вони завершувались додатками. В них основні тези доповідей доповнювались конкретним фактичним матеріалом, таблицями, зведеннями різноманітних даних, що надавало цим документам ще більшої ґрунтовності.

На нашу думку, навіть простий перелік змісту та проведений побіжний аналіз цих матеріалів із фондів ДАВО повинен переконати дослідників в надзвичайно багатій інформації, що несуть в собі документи ДПУ. Тут непочатий край роботи як для фахівців, так і для початківців

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 490, 492, 493, 495, 497, 499, 502; Ф. П. 29. – Оп. 1. – Спр. 70, 140, 210; Ф. П. 30. – Оп. – 1. – Спр. 109, 110, 189; Ф. П. 31. – Оп. – 1. – Спр. 25, 26, 57, 58, 118; Ф. П. 33. – Оп. 1. – Спр. 560; 2. ДАВО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 1а – 13; 3. Там само. – Ф. П. 29. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 21, 50-51, 118; 4. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 74-87; 5. Там само. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 196-243; 6. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 74; 7. Там само. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 28; 8. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 77-78; 9. Там само. – Арк. 81; 10. Там само. – Ф. П. 30. – Оп. 1. – Спр. 189. – Арк. 356; 11. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 84; 12. Там само. – Ф. П. 33. – Оп. 1. – Спр. 560. – Арк. 14; 13. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 86-87.

П.М. Кравченко

КОМАНДИРИ ВЕЛИКОГО ГОЛОДУ: ПОЇЗДКИ В. МОЛОТОВА І Л. КАГАНОВИЧА В УКРАЇНУ ТА НА ПІВНІЧНИЙ КАВКАЗ. 1932-1933 РР. /ЗА РЕД. В. ВАСИЛЬЄВА, Ю. ШАПОВАЛА. – К., ГЕНЕЗА, 2001. – 399 С.

Тема голоду 1932-1933 рр., незважаючи на тисячі наукових праць, які побачили світ за останні роки, продовжує залишатися однією з найактуальніших в українській історичній науці. Тому кожна публікація, що базується на нових архівних документах, є подією, адже вона проливає світло на нові, ще невідомі сторінки цієї трагедії. Не є винятком книга “Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933 рр.”, видана в Києві за редакцією Валерія Васильєва та Юрія Шаповала.

Передусім необхідно відзначити, що книга, як слушно зазначено в передмові, “є одним з перших прикладів співробітництва вчених різних країн у дослідженні трагічного соціального катаклізму, яким був голод 1932-1933 років в Україні”. У підготовці видання взяли участь історики України, Росії та Австралії, що суттєво відрізняє його від інших і може започаткувати подальшу плідну співпрацю у цьому напрямку.

Книга складається із вступних статей В. Васильєва (Київ), Л. Малашенко (Москва), С. Уткрофта (Мельбурн) та Ю. Шаповала (Київ), які виклали останні результати своїх досліджень голоду 1932-1933 рр., та добірки документів.